

Година XX, број 8

ISBN 1451-5415

Снежана Петровић

**СРП. ДИЈАЛ. КАВАЛ
“КАНАЛИЋ ИЗМЕЂУ ОЦАКА СА
РАСАДОМ ПОВРЋА” – ПОРЕКЛО И
БАЛКАНСКЕ ПАРАЛЕЛЕ**

Филозофски факултет у Нишу, 2006.

Снежана Петровић (Београд)

СРП. ДИЈАЛ. *КАВАЛ* 'КАНАЛИЋ ИЗМЕЂУ ОЦАКА СА
РАСАДОМ ПОВРЋА'
– ПОРЕКЛО И БАЛКАНСКЕ ПАРАЛЕЛЕ *

Сажетак. У раду се анализира порекло срп. дијал. речи *кавал* 'каналџи између оцака са расадом поврћа', наводе се њене паралеле и сродне речи у српском и другим балканским језицима и предлаже се њено тумачење као позајмљенице од тур. дијал. *kaval* 'канал за воду'.

Кључне речи: српски језик, турцизми, дијалекатска лексика, балканологија.

Сакупљање и објављивање лексичког блага из српских дијалеката драгоцено је не само за дијалектолошка, него и за етимолошка истраживања. У добром дијалекатском речнику увек се може пронаћи обиље етимолошки занимљивих речи – једних, чије порекло није још увек објашњено и других, чији облици и/ли значења представљају значајне тачке у успостављању целовитих словенских или балканских изоглоса и омогућују прецизније етимолошко тумачење читавих лексичких група.

У речнику Алексиначког Поморавља проф. Недељка Богдановића једна од таквих речи је *кавал* т. 'каналџи између оцака са расадом поврћа' (Богдановић 1987:292). У РСА се за лексему *кавал* наводе следећа значења '1. врста кратке старинске пушке; 2. свирала; 3. ред, бразда уређена за сађење купуса или др.; ивица леје; путања између леја; 4. први део крда оваца'. Прва два значења су забележена у

* Овај текст је резултат рада на пројекту 148004: *Етимолошка истраживања српског језика и израда Етимолошког речника српског језика*, који у целини финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије.

стандардном језику и у више пунктова централне Србије¹ док је треће и четврто ограничено на југоисточну Србију, прецизније, Лесковачки крај и Тупијжницу. У српском говору Ловре у Мађарској забележено је *kāvāl* т. 'бразда уређена за сађење повртарских култура' (РСГВ 4:16)².

РСА *kaval* у свим значењима, одређује као позајмљеницу из турског (од тур. *kaval*). Етимолошки речници, међутим, ову реч бележе само у значењима 'свирала' (Škaljić 402) и 'свирала' и 'врста пушке' (Skok 2:67) а изводе је од тур. *kaval* 'id.'³. У тим значењима овај турцизам је потврђен и у другим балканским језицима: мак. *kaval* (PMJ), буг. *kavál* (БЕР 2:120–121), рум. *caval* (Cioganescu 153), алб. *kavall* (Boretzky 1976:78). Скок претпоставља и да је реч *кавелица* 'кост од боце или батака' (Славонија) сродна са *kaval*, мада је упоређује и са гр. *καυλός* (Skok l.c.). Прва Скокова претпоставка је исправна јер тур. *kaval kemiği* (досл. 'шупља кост') значи 'цеваница фибула' (TSS)⁴. Ни Скок ни Шкаљић, међутим, не наводе значења 'канал, бразда, ивица леје' и 'први део крда оваца'⁵. Поставља се питање да ли су она настала у српском језику семантичким проширењем већ позајмљеног турцизма *kaval* 'свирала; врста пушке' или представљају независне речи чије порекло тек треба утврдити. Пошто је реч *kaval* 'први део крда оваца' у РСА наведена без икаквог примера и нема паралеле ни у српском, а ни у суседним језицима, њу ћемо овом приликом искључити из разматрања, а покушаћемо да истражимо порекло речи

¹ У значењу 'врста пушке' и 'свирала' у РСА су потврђене и следеће варијанте ове речи: *kavála*, *kavále*, *kável* и *kávela*.

² Са овим речима су можда сродне и *kāvāla* f. 'место на ком се одлаже отпад при чишћењу њиве или ливаде' Рудо, *kāvāla* f. 'озидан прилаз кући направљеној у страни: Паде с кавале па се нагрди' Гласинац (грађа РСА). Како им значење није идентично, а у другом примеру ни дефиниција није довољно јасна, наводимо их само као могуће паралеле са семантичким помаком.

³ Оба речника као значење турске речи наводе само 'оно што је цевастог облика'.

⁴ У истој одредници Скок помишља и да би реч *накāvалица* 'гостионица' из Лике могла бити пореклом од синтагме *гостионица на кавелици*, не дајући објашњење за тај израз. За ову реч РСА даје значење 'мноштво гостију; долажење гостију; гошћење: Сваки дан имам у кући накавалице' Лика, Љештанско, Босна. Вероватније је да је она у вези са речима *навалица* 'масовно долажење; сужва', *наковалити* (се) 'напасти, насрнути (на некога); наметнути се, увалити се' (РСА) и да по пореклу није сродна овде разматраним речима, уп. Бјелетић 1994:352–353.

⁵ Ова два речника нису ни могла имати значења из југоисточне Србије јер су штампана пре него што је дијалекатски материјал из два поменута извора – РСА и Богдановић 1987 – био објављен.

kaval 'канал, бразда', како је и забележена у речнику Алексиначког Поморавља.

Осим у српском, она је у сличном значењу потврђена и у бугарском: *kavál* т. 'међа, преграда између леја у башти' Сливен; 'главни канал за наводњавање у повртњаку' Кесарево, Трново; 'висока бразда на сунчаној страни на којој се сади' Банат (БЕР 2:121), *kāvāl* 'мало узвишење за одвајање леја у башти (повртњаку)' Елен (БД 7:77). У БЕР-у је *kaval* 'међа, канал' издвојена од речи *kaval* 'свирала, пушка' и изводи се од ит. *cavallo*, сев. ит. *caval* 'насип испред ушћа реке, морски насип, брана'. Ове речи се пореде и са ит. *caballon* 'насип са две стране бразде'⁶, а претпоставља се да је италијанска реч ушла у бугарски посредством италијанских радника. Као паралела наводи се рум. *cavál* 'канал између леја'. С обзиром на значење италијанске речи *caval* 'насип испред ушћа реке, морски насип, брана' у БЕР-у се, очигледно, сматра да је примарно значење бугарске речи *kaval* 'међа, преграда', а да је значење 'канал, бразда' из њега изведено.

Иако извођење од италијанске речи формално, а ни семантички, није спорно није сасвим јасно ког је порекла ит. *caval* 'насип испред ушћа реке, морски насип, брана'⁷. Уколико је та реч сродна са ит. *cavallo* 'коњ' онда је буг. *kaval*⁴ 'међа, преграда, канал, бразда' истог порекла као и *kaval*³, што је термин из области грађевинарства у значењу 'летве испод малтера на таваници, грађевински четвороножни сталак' (БЕР l.c.)⁸.

Међутим за *kaval* као повртарски термин може се понудити и другачије етимолошко тумачење. Семантички развој могао је ићи и на следећи начин: 'канал за наводњавање, бразда' > 'ивица бразде, леје' > 'међа, преграда између леја', уп. *конавал* т. 'канал за напањање баште, служи и као међа између њих'⁹. У том случају српска и бугарска реч могле би бити позајмљенице од тур. *kaval*, што је и са становишта лингвистичке географије много вероватније. Та је турска реч, као што је на почетку већ речено, у значењу 'свирала; пушчана цев' позајмљена у српски, бугарски и друге балканске језике. У турским дијалектима

⁶ У овом значењу REW бележи само шпанску реч *caballon*, али не и италијанску.

⁷ REW а ни DELI га не наводе.

⁸ Истог порекла је и срп. *кавалет* 'ногаре, сталак' < ит. *cavalletto* 'коњ' (Skok 2:66).

⁹ Ова реч је истог крајњег порекла као и *канал*, позајмљена преко далматороманског (Skok 2:137–138).

реч *kaval* је забележена и у значењу ‘канал за воду’ покрајина Артвин (DS 2686)¹⁰. Иако је турска потврда из удаљене области Ризе и Трабзона, која се налази у источном делу турског црноморског приобаља, може се у овом случају сматрати релевантном јер је тамошње становништво великим делом досељено са Балкана крајем 19. века.

Тур. дијал. *kaval* ‘канал за воду’ сродно је са тур. *kaval* ‘свирала, пушчана цев’ и тумачи се као аутохтона реч, образована помоћу суфикса *-(a)l* од коренске основе *кеав* и *кеов* ‘шупаљ (предмет)’ (ЭСТЯ 5:171). У турским језицима и дијалектима забележена су следећа значења ове речи: ‘шупаљ предмет; пастирски рог, свирала, фрула; даире; пушка са глатком цеви, пушка кремењача, пушчана цев; прост, глуп човек’.

Реч *кавал* у значењима ‘пушка; свирала’ представља широко потврђени лексички и семантички балкански турцизам. У значењу ‘канал, бразда, међа’ ова реч је српско-бугарско-румунска изоглоса ограничена на дијалекте. С обзиром на турску дијалекатску потврду, идентичног облика и значења, српско и бугарско *кавал* ‘канал за воду’ могло би се третирати као независна позајмљеница. Не може се, међутим, сасвим искључити ни могућност да се то значење у српском и бугарском развило самостално по аналогiji са речима којима се именују исте реалије: *канал* ‘корито испуњено водом, природан или вештачки водени пут, нпр. за наводњавање’ али и ‘цевкаста шупљина у каквој направи, жлеб; цев’ (РСА, Skok 2:30)¹¹, *вада* ‘јарак за одвођење воде’ и ‘орган у облику канала, цевчице’ (РСА). Уосталом, и у турском језику се одиграо исти семантички развој: ‘шупаљ (предмет)’ > ‘свирала’, ‘канал за воду’. С друге стране, то што је реч *кавал* у овом значењу потврђена само у две периферне области српског језичког простора – југоистоку и северозападу – пре говори о томе да се не ради о домаћој семантичкој иновацији, већ о тзв. ‘конзервативности периферије’, односно о очувању раније вероватно шире

¹⁰ Уп. и тур. дијал. *kavar* ‘канал на њиви кроз које тече вода; преводница за воду; отвор за сакупљање воде из главног тока; мрежа којом се спречава одлазак рибе у дубину’ (DS 2687).

¹¹ Срп. *канал* у крајњој линији води порекло од ит. *canale* (Skok 2:30). Ова италијанска реч, а и њен латински етимон показују исти семантички инвентар: ит. *canale* т. ‘обично вештачки водени ток’, ‘ерозивна пукотина на каменитим падинама’, ‘канал, цев’ < лат. *canāle(m)* ‘канал, водоток, цев’ (DELI 1:194).

распрострањеног значења¹². Као најмање убедљиво етимолошко тумачење, но које не треба сасвим одбацити, чини се оно понуђено у БЕР-у, и то пре свега због географске удаљености и недовољно јасног порекла италијанског етимона, али и чињенице да су бројне речи из области повртарства, као уосталом и сама реч *башта*, позајмљене из турског.

Испитивање порекла овде анализираних речи показује вишеструки значај дијалекатске лексике за етимолошка проучавања. С једне стране је повезивањем српских и бугарских дијалекатских потврда са наизглед изолованим значењима успостављена нова изоглоса једне позајмљенице из области повртарства. С друге стране, турска дијалекатска потврда је омогућила да се етимологија ових речи сагледа из једног новог угла и да се понуди другачије тумачење њиховог порекла.

Литература

БД – *Българска диалектология*, София.

БЕР – *Български етимологичен речник* 1–, София 1971–.

Бјелетић 1994 – О неким експресивним глаголским префиксима, *Говори призренско–тимочке области и суседних дијалеката*, Ниш, 351–358.

Богдановић 1987 – Н. Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља, Српски Дијалектолошки Зборник* 33, Београд, 7–302 (речник 290–297).

Мијатовић 1983 – Ј. Мијатовић, Прилог познавању лексике српских говора у Мађарској, *Прилози проучавању језика* 19, Нови Сад, 149–177.

РМЈ – *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања*, Скопје 1986.

РСА – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ 1–, Београд 1959–.

РСГВ – *Речник српских говора Војводине*, Нови Сад 2000–.

ЭСТЯ – *Этимологический словарь тюркских языков*, Москва 1974–.

¹² На југоистоку српске територије турцизми су најбројнија група позајмљеница, а препреку не представља ни потврда из Ловре у Мађарској пошто речник овог говора региструје значајан број речи турског порекла, уп. Мијатовић 1983.

*

- Boretzky 1976** – N. Boretzky, *Der türkische Einfluss auf das Albanische II*, Wörterbuch der albanischen Turzismen, Wiesbaden.
- Cioranescu** – A. Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano*, Tenerife 1966.
- DELI** – M. Cortelazzo, P. Zolli, *Dizionario etimologico della lingua italiana 1–5*, Bologna 1979–1988.
- DS** – *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I–XII*, Ankara 1963–1982.
- REW** – W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1972⁵.
- Skok** – P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*, Zagreb 1971–1974.
- Škaljić** – A. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1979.
- TSS** – S. Đindić, M. Teodosijević, D. Tanasković, *Türkçe-sırpça sözlük*, Ankara 1997.

Snežana Petrović

SERB DIAL. *KAVAL* 'CANAL BETWEEN SEEDLINGS IN THE GARDEN' – ORIGIN AND BALKAN PARALLELES

Summary

Serb dial. word *kaval* 'canal between seedlings in the garden' is attested in the vernaculars of South-eastern Serbia, in the Serbian speech of Lovra in Hungary, as well as in the Bulgarian dialects. The same word, in the meaning 'flute, rifle barrel', is a well attested Turkish loanword widespread throughout the Balkans. The paper discusses (and argues against) the previously suggested etymology which derives *kaval* 'canal between two seedlings in the garden' from Ital *cavallo*, *caval* 'river or sea embankment, bank' and offers an explanation of its origin from Turk dial. *kaval* 'water canal'.